
PEP VALSALOBRE

**UNA CORT “FERRARESA” A
VALÈNCIA:
ELS CENTELLES, ARIOSTO I UN
PROGRAMA DE SUBSTITUCIÓ DE
LA TRADICIÓ LITERÀRIA
AUTÒCTONA***

1.

Per a aquest número de *Caplletra* m'havia proposat d'escometre l'anàlisi dels catàlegs rimats d'escriptors valencians redactats a la segona meitat del Cinc-cents. D'acord amb les línies d'estudi que s'apleguen en aquest monogràfic, pretenia sospesar la valoració que feien de la tradició literària autòctona –si és que en feien cap– i sotjar com plantejaven i resolien la dialèctica entre autors «antics» i «moderns». Havia de ser una aportació més a una recerca més àmplia, encetada a Valsalobre (2002), on havia assenyalat el polimorfisme que adoptava l'activitat historiogràfica i de crítica literariocultural anterior al segle XVIII, abans de constituir-se com a disciplina. Als països catalans, tal activitat va ser manifestament magra, a tenor dels testimonis dispersos que tenim. Pobra sí, però no misèrrima, com podia fer sospitar una mirada de lluny: la que hi hem projectat fins ara. Bé: al treball referit feia esment d'una de les múltiples emergències d'aquella “crítica” rudimentària, les citades nòmimes d'escriptors inserides en obres literàries. Més concretament: a la segona meitat del segle XVI, hi ha una mena de catàlegs o enumeracions poètiques d'escriptors, una tradició que sembla específicament valenciana. Si més no, no sé que tingui paral·lel entre els catalans o els mallorquins. Ho deixava per a millor ocasió.

Aquesta d'ara era una bona avinentesa per desplegar el que havia enllestit amb una simple enumeració. Així doncs, havia de fer aquí l'examen conjunt dels nomenclàtors

* He de manifestar el meu agraïment a Jordi Cornellà, Eugènia Fosalba, Maria Pertile, Jordi Mascarella, Josep M. Micó, David Prats, August Rafanell, Rafael Ramos i Albert Rossich per les orientacions i observacions que m'han ofert en la confecció i revisió d'aquest treball. No puc deixar de reconèixer la santíssima paciència amb què m'han suportat al servei de préstec interbibliotecari de la biblioteca de Barri Vell de la UdG, del qual he rostit pràcticament totes les infraestructures i estratègies.

en vers de Nicolau Espinosa, de Gaspar Gil Polo, de Joan Timoneda, sengles elencs de poetes redactats amb molt pocs anys de diferència, a l'inici de la segona meitat del Cincents, un període crucial en l'establiment del rumb que prendria la literatura culta a València. El tret m'ha quedat molt més curt que no pensava. Vull dir que, en estirar el fil d'uns versos del primer dels autors, es perfilava amb força un panorama cultural molt definit i concret: el projecte de mecenatge literari dels comtes d'Oliva i, inherent a ell, l'aposta que s'hi feia per un canvi radical en la tradició literària autòctona. No podia fer veure que no me n'adonava. Davant d'un paisatge tan llaminer, he claudicat, finalment, i he abandonat l'opció de la glossa succinta i proporcionada dels tres catàlegs per fer atenció particular als versos del primer i mirar de desvelar la proposta que hi emet. Així, doncs, dedico aquests fulls a relatar aquesta marrada imprevista.

2.

Però comencem pel principi. El primer dels textos que havia de comentar sumàriament era el de Nicolau Espinosa, un poema cavalleresc¹ extens que duu per títol *Segunda parte de Orlando, con el verdadero suceso de la famosa batalla de Roncesvalles, fin y muerte de los doce Pares de Francia* (Saragossa 1555), la primera imitació –i, alhora, continuació–² de l'*Orlando furioso* ariostesc en llengua castellana.³

M'hi havia adreçat Rafael Ferreres en l'edició de la *Diana enamorada* de Polo, quan feia al·lusió al poema d'Espinosa i deia que en el cant XV «aparece el río Turia elogiando a los escritores y personajes ilustres nacidos en su ribera» (Ferreres ed. 1962: xxx). No sé que el passatge –minúscul– de l'obra d'Espinosa hagi estat editat modernament com una unitat, per bé que se n'han fet transcripcions fragmentàries: les que havia ofert Cerdà a les *Notas al Canto de Turia* perquè tractaven de personatges que reapareixen en l'obra de Gil Polo (Cerdà 1778); les que incorporaven Just Pastor Fuster (1827) o Francesc Martí Grajales (1928) arran del comentari sobre autors valencians que van ser lloats per Espinosa; o les dues octaves que va incloure Amadeu Pagès a *Auzias March et ses prédécesseurs* perquè hi feien aparició Baltasar Romaní i Honorat Joan, entusiastes difusors de l'obra d'Ausiàs Marc (Pagès 1912: 413 n. 6).

En el cant XV, Cotald o Còtal (*Cotaldo*), protagonista de la *Segunda parte de Orlando*, entra en una cova on s'obre una gran sala amb les parets pintades i un monument central, tot ornat amb gran riquesa i esplendor. El monument és el sepulcre d'Atlant (*Atalante*). Assegut al costat hi ha el vell Nèstor, el qual exposa a Cotald els grans fets militars de Bernat de Centelles Riu-sec i de Cabrera al servei de Ferran I de Catalunya-Aragó; li ofereix encara una espasa, feta per Atlant, bellament obrada i poderosa contra altres armes i encanteris. Finalment, Nèstor exposa a Cotald el significat de les imatges pintades a la paret de la caverna: s'hi admira una representació idíl·lica de València. Per tal com l'acció del poema se situa en l'època dels fets llegendaris de Roncesvalls (segle VIII) i les escenes que s'hi reproduïen pertanyen al

(1) Poema cavalleresc als nostres ulls, però als ulls dels lectors i comentaristes de l'època els textos de Boiardo i Ariosto eren èpica, és a dir, se'ls veia més propers a l'*Eneida* que no pas als llibres de cavalleries (Chevalier 1966: 57-58). El matís és més important que no sembla, pel que veurem més avall.

(2) Giovanni Maria Bertini (1934: 396) va fer observar com Espinosa no pretenia cap mena de substitució del poema d'Ariosto, sinó que, ben al contrari, el seu relat compta necessàriament amb la coneixença que el lector té de l'obra del cortesà ferrarès, de tal manera que coadjuva a la difusió del model italià.

(3) Se n'han esmentat diverses edicions cinccentistes: el *Manual* de Palau en comptabilitza cinc; Pierce (1968: 329) n'enumera sis; Simón (1971: 702) en descriu només quatre (Saragossa 1555, Anvers 1556 i 1557, Alcalà 1579). El poema d'Espinosa ha estat en ocasions despatxat erròniament com una traducció de l'*Orlando* ariostesc: encara ho he vist jo mateix en més d'un catàleg *on-line*.

temps d'Espinosa, les pintures de la cova que Nèstor mostra a Cotald constitueixen una profecia, un vaticini del futur. En un moment donat, Cotald es fixa en la representació del Túria. En aquest punt comença el fragment que transcriu a continuació:⁴

- 37 El rio mira, de muchos celebrado,
y algunos que con lira decantaban
a Marte heroico, de todos ensalzado;
también a otros que a Venus se quejaban.
Deseoso de saber, ha preguntado
de los que cantan y mirando estaban
el nombre natural que gozarían
con quien la bella patria ilustrarían.
- 38 El avisado viejo le responde,
y a la derecha mano señalado:
«El que primero canta será un conde
de tu ilustre cepa eternizado.
La fama dél se estenderá por donde
Apolo empieza y muere sepultado,
en el famoso mar de las Españas
y Tetis le recoge en sus entrañas.
- 39 »El otro mira, que tan dulcemente
canta el amoroso y dulce canto,
y las nimfas de Turia preminente
del süave cantar toman espanto.
Será un nuevo Orfeo en el poniente;
baste a reducir el duro canto
en criatura sensible, y es muy poco,
a la suave zampoña de quien toco.
- 40 »Éste es don Juan Fernández, que en el suelo
su par igual hallar no se podría,
y volara de Tímore su vuelo
hasta Nurbega o la Gocia fría;
coger le ha como suyo l'alto cielo,
aunque su falta bien se sentiría,
llevando al Fenollet junto consigo,
retrato propio suyo y gran amigo.
- 41 »Mira el Romaní, como sostiene
a Osias March fundado en limosino,
y la sobrada gloria que le viene
d'habernos allanado aquel camino;
trae al Mantüano y le conviene
con la spañola lengua, y su destino

(4) Són les octaves 37-51 del cant XV, ff. 75v-76. Consulto un exemplar de la segona edició, impresa per Martín Nucio a Anvers al 1556 (BNM: R 3549); a la BC n'hi ha un de la d'Anvers 1557 (Bon 8-II-1 [2]). En numero les estrofes i en regularitzo l'ortografia amb les limitacions pròpies de les edicions filològiques de textos castellans d'aquesta època. El tercer vers de l'octava 37 és hipermètric.

la obra le acortaba principiada,
que fuera con razón muy celebrada.

- 47   »Mira Honorato Juan, como s'estiende
su fama, su valor, su gentileza,
y con l'ingenio raro en sí comprende
lo que más escondió naturaleza.
Mira l'hispero rey que dél aprende,
juntando con Minerva fortaleza;
Valencia subirá por éste solo
a la sfera celeste del gran polo.
- 48   »Mira aquel varón tan avisado,
que a César sirve y muestra su gran hecho;
cerca del Albis contra el potentado
descubre la valor del fuerte pecho;
en paz escribe y siempre acostumbrado
estar del Hilicón a poco trecho:
es don Juan Aguilón, cuya excelencia
ilustrará por siglos a Valencia.
- 49   »Mira el otro, que su escondida musa
es tan grande que a todos se demuestra
(por más que demostrarla se rehúsa:
ella misma nos labra bella muestra
y a su poseedor muy bien acusa);
será del tronco propio y rama vuestra
producido con nombre de Centellas,
Serafín dicho, engrandeciendo aquéllas.
- 50   »Mira aquél, de Turia se alejando,
que en ibero discanta sus canciones:
será don Mantiel dicho Ferrando,
que en corte y gala ensalza los pendones;
a tiempos el gran mar irá surcando,
dejando de su fama mil montones
en la primera Hesperia y Alemaña,
en Flandres y Borgoña y nuestra España.
- 51   »Mira los dos que entrambos son cuñados;
pudiendo hablar en todo largamente,
al sacro monte son predestinados,
ornada de laurel su sabia frente;
los versos de los cuales muy preciados
serán, y el uno es aquel prudente
don Pedro Castellar en lo latino
y el otro Catalán, más que divino.

- 47   »L' otro mozo robusto que, apartado
al pie del olmo ves, mostrando el pecho
de su amoroso fuego traspasado
que casi del dolor está deshecho,
empieza de cantar muy encumbrado
y tiene con la Palas gran derecho:
es don Luís Santángel quien te muestro,
y en la dulce poema sabio y diestro.
- 48   »Reconoce también el gran aspeto
d' aquel varón gentil que con gran vuelo,
sólo eternizando su sujeto,
con cantos penetraba l' alto cielo:
Pedro de Roda es, y te prometo
que mucho ensalzará su fértil suelo;
mas de Saldivia nos será quitado,
siendo del gran Turia harto llorado.
- 49   »Remira el gran Falcón y nuevo Homero,
que no merece el mundo su gran canto;
mira que en España es el primero
que el único saber nos causa spanto;
mira alegre a todo el hemisfero
con el olvido de su antiguo llanto
por la falta de sabios ya pasados
que a causa dél serán bien olvidados.
- 50   »Aquel mozo que en tierna edad alcanza
del sacro coro y fuente pegasea
lo divino, mostrando gran pujanza
cantando de alabar a su gran dea,
es Juan Pérez, el cual nos da esperanza
que el mundo alcanzará lo que él desea:
algunas de sus obras escondidas
que con razón serán mucho validas.
- 51   »Y todos los demás tienen la boca
mojada del licor tan encumbrado;
saber sus nombres, cierto, no te toca,
que son gran multitud, y aquí he parado.
Su alto intento cada cual invoca,
cantando bien y harto delicado.
Lo dicho bastar debe, y tu camino
presto debes tomar con buen destino.»
- 52   Holgose mucho nuestro caballero
de ver tanta belleza dibujada.

Del viejo se despide, y el sendero
tomará por do entró en la scura entrada. [...]

Certament, aquesta mena de catàlegs rimats, farcits de llagoteria desaforada, no solen ser un bon lloc per mesurar la vàlua artística d'una obra, la perícia poètica d'un autor:⁵ tampoc el «Canto de Turia» no dóna la mida, ni de bon tros, de la qualitat literària de la *Diana enamorada* de Polo. Però no és de valoracions estètiques que hem de tractar ara. D'entrada, hi ha una qüestió que s'imposa amb tota evidència. L'afirmació de Ferreres més amunt reproduïda, segons la qual és el riu Túria que pren la paraula i vessa l'elogi dels poetes valencians (repetida a Ferreres ed. 1962: 169 n.), no és exacta: el «viejo» que parla no és el Túria, sinó Nèstor, el qual identifica els poetes retratats a la sala a requeriment de Cotald.

No és menys manifest el paral·lelisme de l'episodi amb el cant III de l'*Orlando furioso*, quan Bradamanta entra a la cova on hi ha el sepulcre de Merlí, amb pintures i escultures al voltant; allà, la maga Melissa convocarà una corrua d'esperits, tots relacionats amb la nissaga futura de Bradamanta i Roger (*Ruggiero*), els Este, ducs de Ferrara.

3.

Pertoca ara d'intentar la identificació provisional dels individus esmentats per Espinosa.⁶ La dels personatges al·ludits a les octaves 38 i 39 ja presenta el primer entrebanc. A la 38 s'al·ludeix a un comte del llinatge de Centelles: és Serafí de Centelles-Riu-sec i Ximénez d'Urrea, segon comte d'Oliva?; o és el nebot d'aquest, Francesc Gilabert de Centelles-Riu-sec i Ferrandis d'Herèdia, deixeble de Joan Baptista Anyés? El primer havia escrit versos: no debades J. B. Anyés afirmava que era conegut entre els nobles com a *comes litteratus* (Duran ed. 2001: 152); li'n coneixem els publicats al *Cancionero general* de 1511, obra en què va col·laborar amb Hernando del Castillo mateix. El segon, tercer comte d'Oliva, també fou poeta⁷ i, a més, pare del Pere Gilabert de Centelles-Riu-sec i de Cardona a qui va dedicada la *Segunda parte del Orlando*.⁸ D'ambdós, Serafí i Francesc Gilabert, havia consignat Espinosa l'excel·lència en el cultiu de les lletres al cant IV (ff. 21v-22).

L'octava 39 ha estat interpretada generalment com a introductòria de la següent: ambdues s'esmerçarien per presentar Joan Ferrandis d'Herèdia.⁹ Però potser podríem pensar que aquell «otro» es refereix a «otro conde» i l'inici de l'estrofa següent, la 40, podria entendre's com una al·lusió a un tercer personatge en la descripció de les imatges pintades a la cova: «Éste [*que veus ara*] es don Juan Fernández...»: aleshores l'estrofa 38 podríem considerar-la consagrada a Serafí de Centelles i la 39 a Francesc Gilabert. És una altra possibilitat; no m'hi faig fort, però. De fet, en l'octava que Gil Polo va dedicar a Ferrandis d'Herèdia, aquest és relacionat amb «nimfas», com aquest «otro» de l'octava 39 d'Espinosa.

(5) Bertini (1934: esp. 388-402) va avaluar amb encert la qualitat literària del poema d'Espinosa i la comprensió que aquest va mostrar de l'"anima" del poema italià: «l'Espinosa non solo apre il ciclo degli imitatori dell'Orlando Furioso in Ispagna, ma avvia i suoi contemporanei a comprendere lo spirito dell'Ariosto nell'epoca più gloriosa della Rinascenza spagnuola» (p. 402). També Maxime Chevalier ha resumit les virtuts i mancances de l'obra d'Espinosa (Chevalier 1958 i 1966: 107-115).

(6) Ho faig amb totes les prevencions del món: ni sóc genealogista ni arxiver, ni tinc a mà els arxius i la bibliografia històrica que convindria per dur a terme amb més aplom aquesta tasca. D'una anotació de Rafael Ferreres (ed. 1962: xxx n. 20) sembla concloure's que el cant XV d'Espinosa era tingut en compte per Joan José López de Sedano quan ofería «una completa lista de escritores elogiados en estos cantos alabanciosos» en el seu *Parnaso español* (Madrid 1768-1778). Certament, en el vol. VIII tracta López de Sedano d'alguns «catàlegs poètics d'escriptors», el de Polo entre ells. Aràbic: la relació d'escriptors del volum VIII no recull els apareguts en *La segunda parte de Orlando*, ni s'esmenta Espinosa enlloc, ni en el vol. VIII ni en cap altre dels nou que componen l'obra.

(7) Ximeno (1747: 119-121), Fuster (1827: 92), Alcina (1995: 86), Duran ed. (2001).

(8) També en el «Canto de Turia» de Gil Polo (octava 17) apareix la mateixa al·lusió vaga: hi és esmentat un comte

d'Oliva poeta, però no ha estat aclarit satisfactòriament si feia referència a Serafí o al nebot.

(9) Per exemple, per Cerdà (1778: 329-330), Fuster (1827: 89) i Martí Grajales (1928: 221-222).

(10) Si l'al·lusió d'Espinosa ens remet sense dubtes a Baltasar, no tinc gens clar, en canvi, que el Romaní del «Canto de Turia» (octava 34) sigui el mateix (cfr. Martí Grajales 1928: 410).

(11) Confirmo la sospita de Cerdà (1778: 405-408).

(12) Veg. Viciana (1564 [1881: 58-71, esp. 68-71]), Cerdà (1778: 353-361) i també Martí Mestre (ed. 1994, I: 135 n. 492, 202 i 217). L'atribució que fa Cerdà (p. 361) a Joan Aguiló d'un «Poema histórico lemosín» hem de considerar-la suspecta de falsedat (veg., sobre aquest autor i sobre la pretesa poesia èpica atribuïda a Hug de Montcada, Rossich 1986: 7-8).

(13) Recordem, en canvi, com va ser denigrat per Zurita en una carta a Antoni Agustí (Cerdà 1778: 358 n.; Geneste 1975: 133 n.).

(14) Sobre Manuel Díez Ferrando, veg. Martí Grajales (1928: 229).

(15) He vist l'exemplar de l'edició d'Anvers, feta per Martín Nucio el 1554, que guarda la BC (Bon 9-I-5). L'esment confús que fa Martí Grajales (1928: 428), copiat per Alcina (1995: 64) –que no ha vist el llibre de Sentpere–, on tradueix la forma llatina del nom per «Pedro Castellanos», dificulta la identificació del personatge. Per cert: quan Sentpere fa la lloança de les famílies valencianes a *La Carolea* (València 1560) situa els Centelles en lloc

El «Fenollet» no pot ser altre que Francesc de Fenollet i de Centelles, patge de Ferran el Catòlic, fill de Caterina (o Beatriu?) de Centelles i nét del primer comte d'Oliva; era assidu, amb Joan Ferrandis d'Herèdia i Lluís Milà, de la cort dels ducs de Calàbria.

L'aparició de Baltasar de Romaní en el poema d'Espinosa era ben coneguda gràcies a la referència d'Amadeu Pagès esmentada més amunt. Romaní –en realitat Escrivà de Romaní–, fill del virrei de Sardènia i baró de Beniparrell, sembla que va gaudir de la protecció del duc de Calàbria (Escartí 1997: 43), a qui va dedicar la seva edició-traducció de Marc el 1539. El que no recordo que hagi estat esmentat enlloc és l'al·lusió que fa Espinosa de la traducció de Virgili al castellà que Romaní deixà inacabada.¹⁰ Al cant XXXV i darrer de la *Segunda parte de Orlando* reapareix un Romaní. Aquest darrer ha estat identificat també amb Baltasar (Marino 1992: 7); però em decanto per identificar-lo amb Gaspar de Romaní,¹¹ fill de l'anterior i autor d'un sonet liminar en castellà a la mateixa *Segunda parte de Orlando* –amic, doncs, d'Espinosa–, a més d'un altre als preliminars de la *Diana* de Montemayor; és lloat també per Timoneda (veg. més avall). Qualsevol dubte en aquest sentit s'esvaeix si pensem que el vell Baltasar de Romaní llegia al 1539 les «moralidades» de Marc i moria al voltant de 1547: poc podia ser, anys més tard, amic del jove Nicolau Espinosa (30 anys al 1555).

No sé que Honorat Joan, aquí en qualitat de preceptor del futur Felip II, es dedicués als afers poètics; Gil Polo l'esmenta, però no pas entre els poetes sinó entre els humanistes valencians, enmig de Lluís Vives i Pere Joan Nunyes («Canto de Turia», octava 8).

El personatge de l'octava 43 és Joan Aguiló Romeu de Codinats, militar al servei de l'emperador Carles i poeta;¹² va ser lloat també per Gil Polo («Canto de Turia», octava 25).¹³

Tant l'absència d'al·lusió al títol nobiliari com la posició intermèdia que ocupa dins del passatge fan que hàgim d'identificar el Serafí de Centelles de l'estrofa següent, no pas amb el segon comte d'Oliva, sinó amb un poeta homònim, cunyat d'Honorat Joan (Cerdà 1778: 364), sens dubte el mateix que elogia Polo a l'octava 26.

Manuel Ferrando remet tradicionalment a Manuel Díez Ferrando, poeta contemporani d'Espinosa, consignat també per Timoneda (veg. més avall); emergirà, ara com a «Don Manuel Díez y de Ferrando», al cant XXXV.¹⁴ Amb aquest mateix Díez Ferrando ha estat identificat també el «Ferrán» citat al «Canto de Turia» (octava 22).

Confesso que, amb la bibliografia que tinc a l'abast, el reconeixement del poeta neollatí Pere Castellar i del seu cunyat Català que figuren en l'octava 46 no em resulta fàcil; amb tot, localitzo un Pere Castellà «ciudadà i lloctinent del mestre racional» que va declarar en un macroprocés que va tenir lloc a València entre 1520 i 1524 en què es trobava implicat Baltasar de Romaní (Escartí 1997: 39 n. 16); i diria que té força possibilitats de coincidir amb l'autor d'un poema llatí, en dístics, als preliminars del *Libro de Cavallería Celestial del pie de la Rosa Fragante* de Jeroni Sentpere: «Nobilis ac ingenui uiri Petri Castellani equitis aureati, ad lectorem».¹⁵ Coneixem diversos

Català poetes que són candidats a ser el personatge al·ludit al text. Per exemple, Blai (o Alfons) Pelegrí Català¹⁶ o, amb més possibilitats, Felip Català; aquest segon, a més de ser tractat en termes molt encomiàstics al «Canto de Turia» (octava 32; cfr. Cerdà 1778: 397-400), està –si més no per via indirecta– relacionat literàriament amb Espinosa: és autor d'un sonet en elogi del poeta i clergue murcià Diego Ramírez Pagán, qui, al seu torn, signa un sonet als preliminars de la traducció que de Collenuccio va fer Espinosa (1563) (veg. més avall); ambdós, Espinosa i Ramírez, coincideixen encara en els preliminars del *Libro de las historias y cosas acontescidas en Alemaña, España, Francia...*, compuesto por Paulo Jovio..., traduït al castellà pel metge valencià Antoni Joan Villafranca (València, Joan Mei, 1562), on entaforen sengles sonets «al lector» –i Ramírez encara uns tercets «en recomenació del Jovio»–; Villafranca, al seu torn, també va acompanyar Ramírez en els textos liminars de l'esmentada traducció que Espinosa va fer de Collenuccio amb un sonet «al lector».¹⁷

Lluís Santàngel, l'hem d'identificar amb l'autor que inclou un sonet en lloança de Jorge de Montemayor en les traduccions impreses d'Ausiàs Marc de 1560 (anònim, però), 1562 i 1579 (Escartí 1997: 63 i n. 30 i 339 n. 75; text del sonet a la p. 337); sens dubte pertanyia al llinatge homònim d'ascendència jueva, emparentat amb els Centelles; és possible que coincideixi amb el Lluís Santàngel que fou batlle general de València mentre Joan Aguiló n'era virrei, en absència del duc de Maqueda (cfr. Viciàna 1564 [1881: 69]); el tornem a trobar al cant XXXV, en la doble condició d'home d'armes (en terres alemanyes) i de lletres: n'hauré de parlar més endavant.

No trobo Pere de Roda –mort abans de 1555, pel que diu el text– en els repertoris habituals on apareixen poetes i versaires d'aquesta època (Rodríguez, Ximeno, Fuster, M. Grajales, Ferrando); ¿potser és el mateix Pere de Roda autor d'un sonet fúnebre al final de l'edició pòstuma de les obres de Ferrandis d'Herèdia (1562), redactat prèviament –Ferrandis havia mort al 1549– i incorporat a l'edició impresa?¹⁸

Si hi ha un assidu en tota mena d'al·lusions literàries en la València de la segona meitat del segle XVI, aquest és Jaume Joan Falcó, el conegut poeta neollatí.

Finalment, Joan Pérez (o Peres) ha estat tradicionalment posat en relació amb l'escriptor homònim que apareix al «Canto de Turia» (octava 37) i amb el «Pérez» esmentat al «Romance metafórico» de Timoneda (veg. més avall). I, des del simple «yo presumo que sería...» de Cerdà (1778: 418), tots tres són identificats amb Joan Baptista Peres i Robert (1534-1597), bisbe de Sogorb i erudit eximi. Tot i que sembla que el text d'Espinosa remet a un autor sacre, se'm fa difícil acceptar la candidatura del bisbe de Sogorb. Fixem-nos en la data de naixement: implicaria una precocitat respectable, tot i la «tierna edad» al·ludida als versos, com perquè Espinosa l'incorporés en la redacció del seu poema, per força abans de 1555, data de la impressió a Saragossa. El 1555 no havia obtingut cap càrrec ni, sembla, havia escrit res que no fos literatura escolar: això sí, els seus treballs sobre l'hebreu ja eren importants. Més encara: no tenim la més mínima constància que Peres escrigués versos.¹⁹ Quan el retrobem al cant XXXV, res

d'honor, immediatament després dels Borja (Chevalier 1958: 423).

(16) Veg. Rodríguez (1747: 87), Ximeno (1747: 173), Cerdà (1778: 347-348) i Martí Grajales (1928: 112).

(17) Ramírez (que va fer imprimir dues obres a València) devia tenir una sòlida reputació poètica a la València de l'època, si més no en l'entorn intel·lectual d'Espinosa, perquè escrivia textos liminars a una colla d'impresos de l'època: a més de l'esmentat, el 1562 insereix una elegia en tercets al final de l'edició pòstuma de les obres de Joan Ferrandis d'Herèdia. L'amistat de Ramírez Pagán amb Espinosa i l'entorn del comte d'Oliva fa pensar que la traducció ariostesca que Ramírez denosta en uns versos de la *Floresta de varia poesia* (Chevalier 1966: 76) ha de ser la d'Alcozer i no pas la d'Urrea (veg. més avall). Villafranca i Ramírez havien coincidit en els elogis poètics dels liminars de la traducció d'Ausiàs Marc feta per Montemayor i impresa a València (1560).

(18) Cfr. Martí Grajales (1928: 224); el text és editat per Ferreres (ed. 1955: 257), però no diu res de l'autor.

(19) Cfr. Rodríguez (1747: 243-245), Ximeno (1747: 200-205), Cerdà (1778: 418-419) i Fuster (1827: 165-184).

no fa pensar en un jove, ans al contrari: «A Juan Pérez he visto, amigo raro, / que mucho tiempo ha guió bien mi lira; / con él, ingenio alto al mundo claro, / descanso de mi afán que en él respira».²⁰

4.

Fins aquí arribava la meva pretensió quant a l'examen dels versos d'Espinosa, abans de passar a Polo i Timoneda, i glossar-los en conjunt. Francament: dins del marc general que he comentat a l'inici d'aquest paper, el fragment és decebedor. És una relació simple de poetes valencians contemporanis a l'autor, la major part vius encara quan imprimeix la *Segunda parte de Orlando*; Joan Ferrandis d'Herèdia i Francesc de Fenollet, morts poc abans de mitjan segle, potser apareixen aquí com els precedents d'una generació literària «nova» o «moderna». Essent, com aparenta, una nòmina de poetes amics i altres versaires valencians, no sembla gaire interessant. Val a dir que hi abunden nobles –relacionats amb la repressió de les Germanies– i gent d'armes vinculada a la política imperial, així com autoritats sobresortints del Regne o de la ciutat de València. El fet que la gran majoria dels que hi surten no va compondre, pel que en sé, cap vers català no li atorga gaire més significació, a la vista del que sabem del context literari de l'època.

5.

El parnàs d'Espinosa, és evident, resulta molt escarrassit: si fem un cop d'ull al cens de poetes valencians contemporanis, n'hi manquen molts. Només de posar-hi al costat el catàleg de Gil Polo, la gasiveria d'Espinosa esdevé espectacular. O bé la seva ignorància era colossal. O això, o hem de concloure que alguna limitació el constrenyia, tot i que ell no la feia explícita. Va ser aleshores que em va vagar d'esbrinar quins altres vincles relacionen aquests individus entre ells.

D'entrada, hi ha uns quants Centelles i familiars: hi han comparegut Serafí i/o Francesc Gilabert de Centelles, comtes d'Oliva; també el Serafí de Centelles diferent de l'anterior. Joan Ferrandis d'Herèdia, poeta i dramaturg ben conegut, era parent dels Centelles: Querubí de Centelles, germà de Serafí de Centelles, segon comte d'Oliva, es va casar amb Joana (o Violant) Ferrandis d'Herèdia, dels quals va néixer Francesc Gilabert, tercer comte d'Oliva. El cas de Fenollet ja l'hem esmentat. També Honorat Joan tenia parentiu amb els Centelles: a més de ser cunyat del Serafí de Centelles esmentat abans (el de l'octava 44) (Cerdà 1778: 364), el seu pare, Gaspar Joan, s'havia casat amb Anna Maria de Centelles, unió que és a l'origen del marquesat de Centelles; el primer marquès de Centelles, Antoni Joan i de Centelles, nebot d'Honorat, va recollir i publicar bon nombre d'elogis dedicats a l'oncle (Cerdà 1778: 282). El fet que Espinosa hagués inclòs Joan Aguiló al cant IV (f. 21v) feia pensar que estava relacionat familiarment amb el clan Centelles; i així és, en efecte: Rafael Martí de Viciana ens explica que el seu pare, Lluís Aguiló, es casà en segones núpcies amb Rafaela, filla de

(20) El sentit dels dos últims versos està relacionat, a la meua manera de veure, amb el fet que és l'últim dels amics esmentats per Espinosa al cant XXXV, abans de reprendre l'acció del cant anterior.

Pere Sánchez Centelles i de Calataiud (Viciàna 1564 [1881: 68 i 71]); el nom complet era, doncs, Joan Aguiló Romeu de Codinats i de Centelles. Quant a Lluís Santàngel, el mateix Viciàna n'esmenta dos de vius mentre escriu la *Crònica* (Viciàna 1564 [1881: 155-156]): l'un, fill de Jeroni Santàngel i d'Isabel de Pròixida, era vidu d'Anna de Centelles i es va casar després amb Isabel, de la branca dels Centelles-Calataiud; l'altre era nét del Lluís de Santàngel escrivà de ració dels Catòlics i finançador de l'empresa americana; li conec també algun parentiu amb els Centelles: la seva mare, Beatriu de Fenollet, era germana del Lluís de Fenollet que es va casar amb Caterina (o Beatriu) de Centelles, pares del Francesc de Fenollet esmentat més amunt. No conec si Falcó era parent dels Centelles, però em consta que va compondre un epigrama llatí fúnebre per a Serafí de Centelles, comte d'Oliva (Cerdà 1778: 364).

6.

La vinculació familiar al clan Centelles d'una bona part dels escriptors aduats per Espinosa és, doncs, patent. En aquest punt, em vaig plantejar d'estirar un altre fil, el del lligam entre l'autor i l'obra amb el comte d'Oliva. Com consta a la portada, Espinosa va dedicar la *Segunda parte de Orlando* a «Pedro de Centellas, conde de Oliva», és a dir, a Pere Gilabert de Centelles, quart comte d'Oliva. Deixeu-me transcriure unes línies de la dedicatòria que Espinosa adreça a aquest (f. A3):²¹

Viendo tan cantadas, muy illustre señor, las hazañas de los Pares de Francia por los famosos conde de Scandiano [=Boiardo] y Ludovico Ariosto, hinchiendo el mundo de sus heroicos hechos, y que estaban sepultados en el olvido nuestros españoles, que a éstos [=aquellos], y muchos más, en la nombrada lid de Roncesvalles vencieron y sobraron, me pareció causa justa para el sobrado atrevimiento mío, en especial habiendo de cantar del inmortal Cotaldo de Creón, antiguo tronco de V.S. [...].

Pot semblar que no ve a tomb, però abans de tornar als versos del cant XV de la *Segunda parte de Orlando*, convé que ens entremiguem un moment en el propòsit de l'obra d'Espinosa anunciat en aquestes poques ratlles. L'acció de la *Segunda parte de Orlando* se situa a l'època dels combats entre les hosts carolíngies i els àrabs peninsulars, la dels successos llegendaris de Roncesvalls, al temps d'Alfons II d'Astúries, el Cast. D'aquest rerefons emergeix la llegenda de Bernardo del Carpio, l'heroi lleonès, esdevingut heroi nacional espanyol. Com diu Bertini (1934: 389), el poema d'Espinosa «nacque quale affermazione del sentimento nazionale contro le esaltazioni dell'epica degli altri paesi». Maxime Chevalier ha explicat les pretensions literarioimperials d'Espinosa en el context de l'Europa del xvi, conformant una epopeia que faci front a les gestes de Rotllà i fins les aterri: una epopeia a la mida de l'imperi espanyol (Chevalier 1958: 428-431 i 1966: 115 i 122-127).

Al segle XIII, les cròniques de Lucas de Tuy i, sobretot, de Rodrigo Jiménez de Rada, el Toledà, havien dreçat les gestes del llegendari Bernardo del Carpio, «réfutation des

(21) A l'exemplar de la BNM que m'ha servit per al text del cant XV transcrit més amunt, hi falten la portada i fulls dels preliminars; els consulto d'un exemplar de la BC esmentat a la nota 4. Espinosa abocarà unes octaves panegíriques de Pere i la seva esposa Hipòlita de Zúñiga-Requesens al cant XXVII (f. 137v).

prétensions conquérantes de la geste française», enfront de la divulgació espectacular de la *Chanson de Roland* en terres hispanes (veg. Horrent 1951: 421-528; la cita és de la p. 427). Amb la fama assolida pels poemes de Boiardo i Ariosto, les gestes de Rotllà prenien ara nova embranzida. Des de l'èpica erudita, Espinosa –en paral·lel als autors del Dos-cents– serà el primer a recuperar –i manipular– la figura de l'heroi espanyol, tot utilitzant, paradoxalment, la mateixa plataforma que difonia l'èpica francesa: els models heroicocavallerescos italians. Serà Espinosa qui ressuscitarà el tema llegendari del Bernardo –ara empeltat en una atmosfera novel·lesca–; a partir d'aleshores, el Del Carpio tindrà una requesta de gran magnitud, tant a l'èpica erudita com al romancer.

Però deixem per un instant aquesta pretensió i retornem als Centelles. Més amunt m'he referit al cant IV de la *Segunda parte de Orlando* en més d'una ocasió, per tal com alguns personatges del cant XV ja havien tret el cap allà. Eren els pertanyents al llinatge Centelles. En efecte: al cant IV (ff. 20-22v), Espinosa havia abocat un panegíric exaltat de tota la nissaga dels Centelles, a mode de *contrafactum* local valencià dels Este ferraresos lloats per Ariosto al cant III del *Furioso*. De la mateixa manera que Ariosto havia compost el seu poema *ad maiorem gloriam* dels Este, Espinosa facturava la *Segunda parte de Orlando* com a epopeia genealògica, en mots de Chevalier, en llaor del llinatge dels Centelles. El protagonista de la *Segunda parte de Orlando*, Cotald de Creó (o Còtal de Craó) (*Cotaldo de Creón*), és a l'origen de l'estirp dels Centelles, en situació paral·lela a la del Roger ariostesc, progenitor dels Este. En rigor, doncs, el propòsit d'Espinosa era doble: d'una banda, bastia una epopeia hispànica per contrarestar l'èpica francoitaliana; d'una altra, dotava els Centelles d'uns ancestres heroics.

Com recorda Chevalier, la llegenda dels Nou Barons²² –una estratègia nobiliària, a imitació de la llegenda francesa dels Dotze Pars, per exalçar certs casals aristocràtics catalans– desagradava als llinatges que no disposaven d'un avantpassat entre aquells *top ten* (amb Otger Cataló al davant). Sembla que als Centelles els en coïa especialment l'absència. Joan Baptista Anyés, servent intel·lectual dels Centelles, havia fet una primera manipulació en la «recerca» d'ancestres il·lustres a favor del casal dels comtes d'Oliva: a la primera de les *Apologiae* publicades al 1543, inseria fins i tot un document pretesament signat el 792 per Carlemany mateix on aquest feia lliurament de la baronia de Centelles a Cotald de Craó (*Cotalus de Crao*) i en sancionava la descendència de la casa dels ducs de Borgonya (Duran ed. 2001: 55, 142-145 i 261). Fa tot l'efecte que el document se l'havia empescat el mateix Anyés.

Espinosa va completar la jugada. De la mà d'aquest, Cotald no solament penetrarà en la llegenda dels Nou Barons sinó que fins la protagonitzarà. L'avantpassat dels Centelles serà tramès pel seu cosí Carlemany a les valls pirinenques amb l'objectiu de conquerir les terres catalanes, on trobarà els Nou Barons, menats per un d'ells, Napifer de Montcada, nomenat capità per Otger Cataló abans de morir en el setge d'Empúries. Els Nou Barons, ara capitanejats per Cotald, reeixiran allà on Otger havia fracassat. L'enginy d'Espinosa no és menyspreable. No s'estarà pas de suggerir paral·lelismes

(22) Que va tenir difusió ferma a partir de les *Històries e conquestes* de Tomic, al Quatre-cents (Coll 1947-1948).

entre la figura del primer Centelles i l'emperador Carles V. Més encara: la unió de Cotald amb Marfisa, germana de Roger, descendents d'Hèctor, dotarà els Centelles no solament d'origens carolingis sinó també troians. Tot un programa d'enllustrament genealògic!²³

Retinguem, de moment, la confluència en l'obra d'Espinosa de dues llegendes de connotacions «nacionals» fortes: la castellanolleonesa de Bernardo del Carpio (per motius d'exaltació imperial), esmentada més amunt, i la catalana dels Nou Barons, amb Cotald al front (per motius genealògics).

7.

Així doncs, Espinosa se'ns revela com un intel·lectual al servei de la cort dels comtes d'Oliva: escriu una obra a mode de panegíric dels Centelles i mira de fer-hi sortir tants lletraferits –contemporanis– del clan com li és possible. Potser és l'hora de preguntar-nos qui és aquest Espinosa, què en sabem. No sé que n'hi hagi gaire bibliografia.²⁴ En tot cas, són conegudes algunes altres obres seves. Hi ha un sonet de «Nicolás de Spinosa al lector» als preliminars del més amunt esmentat *Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemaña, España, Francia...*, compuesto por Paulo Jovio... y traducido en romanze castellano por Antonio Joan Villafranca, médico valenciano, y por él mismo añadido lo que faltava en Jovio hasta la muerte del invictísimo emperador Carlos quinto (València, Joan Mei, 1562).²⁵

Va traduir de l'italià al castellà el *Compendio della storia del Regno di Napoli* de l'humanista Pandolfo Collenuccio, servidor dels Sforza, Mèdici, Este i de Cèsar Borja (*Compendio de las hystorias del reyno de Nápoles*: València, Joan Navarro, 1563).²⁶ Què el va dur a traduir l'obra de Collenuccio? Si sabem que Bernat de Centelles havia estat a Nàpols en qualitat de capità general de les tropes d'Alfons el Magnànim; que el seu fill, Francesc Gilabert, camarlenc reial, havia combatut també en terres italianes al servei d'Alfons, el qual li va concedir el títol de comte d'Oliva (1449); que el fill d'aquest darrer, Serafí de Centelles, havia pres part a les campanyes militars de Ferran II a Nàpols, podem pensar que la traducció pretenia reblar el clau de la glòria de la nissaga. Hi ha, encara, una nova «connexió» Este-Centelles: el llibre primer de l'original de Collenuccio havia estat dedicat a Hèrcules d'Este, duc de Ferrara, aliat d'Alfons el Magnànim en les campanyes napolitanes.

Ara bé: notem que Espinosa va dedicar la traducció «al muy magnífico señor Symón Ros».²⁷ A més, observo que els Centelles no hi fan pràcticament cap paper, en l'obra de Collenuccio. Mantenia cap relació aleshores amb els Centelles? O, pel contrari, s'havia desvinculat del casal d'Oliva? Certament, amb la segona meitat del segle arribaven temps atziacs per al clan. Sense anar més lluny, el seu senyor, Pere Gilabert de Centelles, acabà guillat; el renitent Gaspar de Centelles, dels Centelles-Calataiud, va finir els dies en la foguera inquisitorial al 1564, acusat de luteranisme, alhora que el seu germà Miquel, comte de Gagliano, incriminat en el mateix procés, feia estada uns

(23) La llegenda dels Craons, avantpassats fabulosos dels Centelles, va ser recollida per Beuter, Escolano, Corbera, Domènec, etc. Sobre aquestes qüestions, veg. Chevalier (1958 i 1966: 112-114). Notem com Gil Polo es feia ressò d'aquest vessant de l'obra d'Espinosa: «después de eternizada la memoria / de los Centellas, casa generosa» (veg. més avall).

(24) A les referències de Bertini (1934) i Chevalier (1958 i 1966) sobre la *Segunda parte de Orlando*, citades aquí diverses vegades, s'ha d'afegir Rodríguez (1747: 353), Ximeno (1747: 139-140), Cerdà (1778: 428-432) i Martí Grajales (1928: 204-206). A banda d'aquests noms, la historiografia literària espanyola ha estat més aviat adversa a Espinosa i la seva continuació de l'*Orlando* ariostesc. Avui mateix no sé que se n'ocupi ningú. Aquesta situació contrasta amb la devoció que rebé a la segona meitat del Cinc-cents, quan la *Segunda parte* va comptar amb diverses reedicions (veg. la nota 3).

(25) Exemplars a BC (sign: 9-VII-63) i Biblioteca Lambert Mata de Ripoll (sign.: 56 G-310). L'edició va ser sufragada per Honorat Olzina, «mercader de llibres», implicat també en les dues edicions de 1561 d'obres valencianes (Roig, Fenollar, etc.) impreses per Juan de Arcos: ambdues es venien a la seva llibreria; en fou editor, en el sentit econòmic del terme?

(26) El *Compendio* va ser començat a redactar per Collenuccio (1444-1504) al 1498. L'edició princeps va aparèixer a Venècia al 1539. La primera traducció va ser al fran-

cès (per Denys Sauvage: París 1546), la segona va ser la d'Espinosa. Després va ser traduït al llatí (per Nicolau Stoupe: Basilea 1572) i, novament, al castellà (per Juan Vázquez del Mármol: Sevilla 1584).

(27) Consulto l'exemplar de la BC (Tor 119-12°), incomplet, i el de la Biblioteca Històrica de la UV (z-9/30). Recordem que també Jorge de Montemayor havia adreçat la seva traducció d'Ausiàs Marc a Simó Ros (1560): veg. Escartí (1997: 61 i n. 25); com diu Escartí, «Fóra interessant veure qui era aquest Simó Ros»; veg. també Fuster (1989: 91 i n. 1). Als preliminars de l'edició hi ha poesies en elogi de l'autor i de la traducció signades per Antoni Joan Villafranca, Diego Ramírez Pagán i Jorge de Montemayor, a més d'un «caballero amigo del autor».

(28) Veg. Bataillon (1937 [1966: 728-732]), Chevalier (1958: 422, on cita Merimée, Beuter i Escolano), García Cárcel (1980: 293 i 336-339), García Martínez (1980: 39-47 i 1986: 284-286), Carrasco (1986: 195-204; per cert, un testimoni d'un procés insinua «prestacions» sexuals del comanador Falcó al mestre P. L. Galceran de Borja a canvi d'enfilar posicions en l'orde de Montesa: p. 198), Monter (1990 [1992: 159-160]), que es fa un embolic entre Cristòfol de Centelles i els tres germans, Gaspar, Miquel i Jaume), Sanchis & Sarti (1990) i Firpo (1993).

(29) He consultat un exemplar de l'edició d'Anvers 1558 (BC: Bon 8-II-1 [1]). Sobre la versió d'Urrea i la seva notable difusió, veg. Bertini

mesos a les masmorres de la santa institució i era absolut finalment al 1567; pocs anys després, Miquel s'implicava directament en un procés per sodomia contra Pere Lluís Galceran de Borja, mestre de Montesa (ambdós germans, Gaspar i Miquel, havien estat lloats ditiràmbicament per Espinosa al cant IV de la *Segunda parte de Orlando*, f. 21v); un germà petit dels anteriors, Jaume, era processat al 1576 per sodomia; Cristòfol de Centelles, potser el mateix que menciona tan elogiosament i amical Espinosa al cant XXXV (f. 177v), era condemnat al 1566 a sis mesos de reclusió i una multa per un afer relacionat amb la defensa dels drets moriscos. La mort del mateix Pere Gilabert al 1569, sense fills, va comportar llarguíssimes disputes per l'herència entre les diverses línies familiars que acabaren als tribunals.²⁸ En fi...

8.

Hem de tornar als versos del cant XV de la *Segunda parte de Orlando*. Els poetes allà consignats que no pertanyen al clan Centelles semblen simplement amics d'Espinosa. N'he fet esment exprés en el cas de Gaspar de Romaní o de Joan Peres. Simplement? Per poc que hi furguem, se'ns delata un vincle nou entre una bona colla d'ells que no podem acceptar com a accidental: Ariosto. Més ben dit: la implicació en la recepció de l'obra d'Ariosto, especialment l'*Orlando furioso*. I, en menor mesura, en la de Boiardo. Mentre repassem a continuació la circulació dels poetes italians a la península, tinguem present la relació dels individus que han aparegut en els versos d'Espinosa.

La primera versió al castellà del *Furioso*, feta per Jerónimo de Urrea i impresa per primer cop a Anvers al 1549, ja mostra signes evidents de lligam als Centelles: als preliminars hi ha un poema d'elogi de Joan Aguiló i al final del llibre un de Serafí de Centelles –no pas el segon comte d'Oliva, mort al 1536, sinó el Serafí que treu el cap a l'octava 44.²⁹ I malgrat que ara no dispo de dades per confirmar-ho, Jerónimo de Urrea mateix –o Jerónimo Jiménez de Urrea– podria molt bé ser parent dels Centelles (cfr. Geneste 1975: 131 n.): recordem que Francesc Gilabert de Centelles, primer comte d'Oliva, s'havia casat amb Beatriz Ximénez de Urrea i que el pare de Pere Gilabert –el destinatari del poema d'Espinosa–, Francesc Gilabert de Centelles-Riu-sec i Fernández de Heredia, era conegut per Francesc Gilabert Ximénez de Urrea. Fos com fos, Jerónimo de Urrea, aragonès i fill bord de Ximén de Urrea, segon vescomte de Viota, era militar i va coincidir en nombroses campanyes bèl·liques imperials arreu d'Europa i el nord d'Àfrica amb Joan Aguiló i Serafí de Centelles. Però la connexió d'Urrea amb València va més enllà d'aquesta companyonia castrense. En unes estrofes de cap al final de l'*Orlando furioso... traduzido...* (cant XLV), Urrea hi fa sortir un grup d'amics i poetes admirats que el feliciten. Són dotze noms: entre ells trobem Joan Ferrandis d'Herèdia –a qui ja havia celebrat al cant XLI– i tres subjectes que Urrea agrupa amb l'expressió «mis academios»: Joan Aguiló, Champani i Vicencio del Bosco. Els dos darrers, incògnits per a mi, podrien ser, com els anteriors, valencians.³⁰ ¿Insinua Urrea l'existència una mena d'acadèmia o tertúlia literària de soldats-poetes a la València de

mitjan Cinc-cents? Si així fos, també hi devia pertànyer Serafí de Centelles. Anys a venir, Urrea encara apareixerà relacionat amb un altre valencià, Joan Martí Cordero, corrector a la impremta de Martín Nucio i autor d'un sonet encomiàstic a la traducció feta per Urrea del *Chevalier délibéré* d'Olivier de La Marche (Anvers 1555) (Geneste 1975: 127-128, 134-136 i 151-154). En fi: si la traducció d'Urrea va ser patrocinada d'alguna manera pels Centelles, la inversió va ser fructífera perquè va culminar amb un èxit aclaparador –va ser reeditada diverses vegades–, més que més si el posem al costat del ressò pràcticament nul de la versió gairebé coetània d'Hernando Alcocer (Toledo 1550), sense cap indicatiu de relació amb València.

El mateix any de l'edició prínceps del poema d'Espinosa, el 1555, sortia de les premses valencianes de Joan Mei la primera traducció castellana de l'*Orlando innamorato* de Boiardo, feta pel també valencià Francesc Garrido de Villena: *Los tres libros de Mattheo María Boyardo, conde de Scandiano, llamados Orlando enamorado*.³¹ Doncs bé: en els preliminars hi ha un poema llatí de Jaume Joan Falcó i un sonet castellà de Lluís Santàngel. Garrido, al seu torn, escrigué un sonet dialogat a la mort de Ferrandis d'Herèdia, publicat a l'edició pòstuma de les obres completes d'aquest (1562). De passada, convé recordar que Garrido publicava el mateix 1555 (València, Joan Mei) un altre poema epicocavalleresc, homòleg al d'Espinosa i de títol gairebé idèntic al subtítol de l'obra d'aquest: *El verdadero suceso de la famosa batalla de Roncesvalles, con la muerte de los Doze Pares de Francia*. Bernardo del Carpio hi exerceix una funció equivalent a la de l'obra d'Espinosa (veg. Chevalier 1966: 116-127). L'únic poema dels preliminars, un sonet, el signa també Lluís Santàngel. Això no és tot: en els versos de Garrido són esmentades diverses dames del casal Centelles: Isabel, Joana i Magdalena, les dues darreres, germanes de Pere Gilabert de Centelles, a qui serveix Espinosa (Chevalier 1958: 423).

Però encara n'hi ha més. En comentar l'aparició de Lluís Santàngel en els versos del cant XV de la *Segunda parte de Orlando*, m'he reservat una informació que ara és el moment de revelar. He esmentat que Santàngel reapareixia cap al final del poema d'Espinosa, al cant XXXV, del qual també hauré de parlar aviat. Ho fa amb una al·lusió literària misteriosa: «dando al Bembo la bella vestidura / d'aquel hispano estilo tan sabroso». Aquests versos s'han de referir, per força, a una traducció al castellà d'una obra bembiana. Posaria la mà al foc que es tracta de la traducció anònima castellana de *Gli asolani*, impresa per Andrea de Portonaris a Salamanca al 1551, una versió que encara avui, que jo sàpiga, és considerada òrfena o s'atribueix a l'impressor mateix (Reyes 1990: 35 i 49 n. 5). L'original bembian havia estat dedicat a Lucrècia Borja, duquesa d'Este a Ferrara. I Lucrècia, recordem-ho, al 1491 havia estat promesa en matrimoni a Querubí de Centelles, l'avi de Pere Gilabert de Centelles, destinatari de l'obra d'Espinosa; l'elecció d'Alexandre VI a l'any següent va trastocar aquells plans locals: de sobte es van revelar massa modestos. Amb tot, novament trobem espurnes de filiació entre els Este i els Centelles.³²

(1934: 357-388), Chevalier (1966: 71-84) i Geneste (1975: 263-275).

(30) Entre els altres (Zapata, Garcilaso fill, Mexía, Cetina, Haro, Pérez i Castillejo), hi ha un tal Gualvez, segurament el català Berenguer de Gualbes, jurista i poeta, recordat per Boscà a l'*Octava rima* just després de la coneguda octava dedicada «al grande catalán, d'amor maestro» Ausiàs Marc; va publicar versos al *Cancionero general de obras nuevas* (1554).

(31) Va ser reeditat al 1577 (Alcalà) i 1581 (Toledo). Sobre Garrido, veg. Martí Grajales (1928: 251-252); sobre la versió de Boiardo, veg. Chevalier (1966: 116-118).

(32) I no hem d'oblidar tampoc el paper destacat del segon comte d'Oliva en la recepció de Joan de Borja, segon duc de Gandia, en arribar al 1493 a València, amb les visites constants i l'amistat duradora amb què va regalar el jove duc, tal com revelen les cartes fa poc editades per Miquel Batllori (ed. 1998).

No oblidem, finalment, com diversos poetes esmentats per Espinosa van incloure textos poètics d'elogi a aquest en obres impreses del mateix: tant Manuel Ferrando com Gaspar Romaní (esmentats al cant XXXV) incorporaven sonets ditiràmics als preliminars de la *Segunda parte de Orlando*.³³

Dels catorze (o quinze) poetes celebrats per Espinosa al cant XV, els únics casos que no he sabut vincular a un o altre sector (el clan Centelles o la recepció de Boiardo/Ariosto) són Baltasar de Romaní, Pere Castellà, Felip (?) Català, Pere de Roda i Joan Peres (tot i que aquest darrer es presenta de nou al cant XXXV entre els amics d'Espinosa); és probable que una recerca més acurada obtingués algun resultat en aquest sentit. Alguns dels altres els trobem implicats en els dos camps (Aguiló, Serafí de Centelles, Santàngel). Confesso que em sorprèn l'absència del valencià Francesc Garrido de Villena, més que més si tenim en compte que alguns dels individus elogiats al cant XV hi tingueren relació estreta; Garrido dedicava la seva traducció del Boiardo a Pere Lluís Galceran de Borja, enemic declarat dels Centelles (García Martínez 1980: 39-47; Carrasco 1986: 195-204 i Monter 1990 [1992: 163-164]): potser per aquest costat s'explicaria algun frec entre els dos escriptors? En canvi, l'absència d'Anyés –mort al 1553–, tot i els seus vint-i-cinc anys al servei de Francesc Gilabert de Centelles, tot i proveir la nissaga d'uns antecedents genealògics il·lustres, és molt significativa, perquè està d'acord amb el doble fil que lliga els autors del cant XV: no pertanyia a la família Centelles ni estava involucrat –pel que en sé– en la divulgació d'Ariosto; pitjor encara: no podia combregar de cap manera amb l'operació Centelles-Espinosa si era conseqüent amb els exabruptes contra la narrativa de ficció («mentiroses invencions de folles amors y monstroses cavalleries», diu, exactament) que propalava a la seva *Vida dels gloriosos sant Abdon i Senén i de sant Ponç* (Cahner ed. 1987: 102-103). Potser Anyés tampoc no compartia la proposta lingüística de què tractaré més endavant.

(33) Sembla que l'extremeny Luis Zapata, patge cortesà de Felip II, havia emprès també la traducció del *Furioso* (Chevalier 1966: 75 i n. 42; Geneste 1975: 132, 200 i 267 n.), encara que no n'ha restat cap testimoni. No sé si pot tenir alguna relació amb el que estem tractant el fet que el seu *Carlo famoso*, un conegut poema èpic que té com a protagonista l'emperador Carles –una «caroleida», doncs– fos imprès a València per Joan Mei al 1566. Fos com fos, al cant XXXVIII (ff. 204 ss.) «se haze mención de algunos escritores y hombres doctos de España», com diu la rúbrica (f. 204). Entre els escriptors hi apareixen alguns dels individus esmentats en aquests fulls relacionats amb els Centelles: Jerónimo de Urrea, Joan de Borja, Joan Ferrandis d'Herèdia, Jeroni Sentpere, Joan Aguiló. He consultat l'exemplar conservat a la Biblioteca Pública de Tarragona (sign.: III/73).

9.

La confluència de Centelles, familiars dels Centelles i servidors de l'entorn del comte d'Oliva en l'atepeïda xarxa implicada en la difusió d'Ariosto –i Boiardo– en el fragment de la *Segunda parte de Orlando* no ens hauria de passar per ull. La propagació en castellà de l'*Orlando furioso* a la península ibèrica sembla monopolitzada en gran part pel clan dels Centelles comtes d'Oliva: pràcticament no hi ha cap gest de recepció de l'obra ariostesca a la península que no hi hagi pel mig l'entorn dels Centelles, si més no fins a l'últim quart del Cinc-cents. Aquesta dada reforça aquell paral·lel Este/Centelles anunciat més amunt, fruit de la intenció panegírica de l'obra de l'Ariosto i de la del seu imitador valencià: de la mateixa manera que els Este havien patrocinat l'empresa literària d'Ariosto i havien contribuït a difondre així el panegíric d'ells mateixos, els segons constituïen una mena de cort dedicada, gairebé en règim de monopoli, a estendre l'obra ariostesca en castellà, amb la glòria que tal fet els reportava.

La identificació Este-Centelles és palesa en tot aquest programa literari d'arrel ariostesca. I se suma al panegíric dels Centelles per via genealògica esmentat abans, prenent ara una perspectiva més cultural, literària. El cant IV i aquest XV tenen, segurament, una funció de reforç cultural d'un llinatge reennoblit de feia poc i que gaudia de notables riqueses.

El programa dels Centelles constitueix una innovadora fórmula de propaganda aristocràtica, per dir-ho d'alguna manera, si més no en els territoris de la Corona d'Aragó. Havien estat utilitzades altres estratègies: la invenció d'orígens mítics (els Dotze Barons, p.e.),³⁴ l'atribució de fets llegendaris (Galceran de Pinós i les cent donzelles, p.e.),³⁵ el patrocini d'obres artístiques i arquitectòniques, l'exaltació mitjançant un historiador o un poeta a sou, etc. En el si de la Corona d'Aragó, la cort virregnal valenciana i més concretament la dels ducs de Calàbria és paradigmàtica en aquest sentit, pel patrocini de músics i poetes. L'entorn dels Centelles va optar pel mecenatge literari també: el cas de J. B. Anyés al servei de Serafí de Centelles, primer, i del nebot Francesc Gilabert, després, ha estat ben estudiat (darrerament, Duran 2001). Però aviat van estructurar una operació miticoliterària de formidable envergadura que pretenia obtenir un gran rendiment exterior.

No hi he sabut descobrir, en canvi, contactes amb els cercles universitaris o els ambients erasmistes, a diferència de l'actitud de les corts dels ducs de Calàbria o dels de Gandia. Ho dic amb tota mena de prevencions, perquè de la major part dels individus inventariats per Espinosa no en sé gaire res. En tot cas, sí que em veig amb cor d'afirmar que l'entorn dels comtes d'Oliva d'aquest mitjan Cinccents no es caracteritza pel mecenatge acadèmic o erasmista.³⁶

Vull fer observar, de passada, com el text d'Espinosa i els personatges que fa comparèixer en el passatge transcrit revelen un panorama interessant de contemplar: el paper de mecenatge cultural i literari de les corts valencianes del Cinc-cents (la virregnal, la dels Centelles, la dels ducs de Gandia, etc.) sembla decisiu en el sosteniment de la literatura culta al país. I té, en l'alta cultura, implicacions lingüístiques transcendents, com és ben sabut. Què sabem, en canvi, del sistema de sosteniment de la literatura culta al Principat? Gairebé res. Eulàlia Duran (2000) n'ha fet la síntesi, per a València i per a la Catalunya de la primera meitat del Cinc-cents, a partir de materials coneguts. Però per al Principat, sobretot per a la segona meitat, hi ha molt a fer encara.

En tot cas, notem l'interès que va despertar l'obra mestra d'Ariosto en terres valencianes, sobretot. Chevalier no troba cap ressò de l'*Orlando furioso*, des de Garcilaso de la Vega, fins a *El cortesano* de Lluís Milà (Chevalier 1966: 61) que, com és sabut, malgrat que el llibre va sortir imprès al 1561, reporta fets que s'esdevenen l'any 1535 a la cort virregnal de Germana de Foix; és força versemblant que la presència ariostesca en l'obra de Milà fos incorporada cap a mitjan Cinc-cents, fruit de la repercussió que aleshores té el *Furioso* a València, mercès a les actuacions promogudes

(34) Veg. Coll (1947-1948); cfr. Duran (1991), on tracta de mites dels orígens nacionals, tant catalans com castellans (gots, Annio da Viterbo, etc.).

(35) Veg. Riquer (2000: 163-243).

(36) No em passa per alt, però, que l'erasmisme llanguia aleshores en un entorn progressivament hostil (veg. García Martínez 1986).

(37) A continuació de Pere Gilabert, Espinosa esmenta un Cristòfol de Centelles (veg. el que he dit més amunt) i tres germans, cosins de Pere Gilabert: Jaume, Francesc i «el que tiene / nombre del capitán del cielo claro» (Miquel?). Si la suposició celestial meua és certa, podrien ser els tres fills mascles d'Onofre de Sentllir, dels Centelles barons d'Almedíxer (el quart, Bernat, havia mort al 1552).

(38) Segurament aquest personatge coincideix amb el jurat en cap de València al 1528 o un fill d'aquest, potser relacionats amb Joan Marrades, parent d'Alexandre VI, el qual havia estat canonge a Sogorb i castellà a la Roca de Viterbo (veg. Batllori ed. 1998).

(39) *lengua: lengue* a l'original.

(40) La consideració de gent inculta a tota aquella que no parlava castellà (a Castella), la revelava el fill de P. M. Carbonell, Francesc, quan des de Còrdova escrivia al pare (1482): «Ací no hi ha sinó doctors castellans e no volen agrests» (Cahner ed. 1977: 88).

(41) La valencianitat d'Espinosa ve avalada pels testimonis de Gil Polo, Timoneda, Palmireno, etc., que el situen entre els poetes valencians. Recordem aquells versos transcrits més amunt, quan Espinosa retreia Baltasar de Romaní (octava 41) i en destacava la benemèrita tasca d'haver traduït Marc al castellà, vista com l'únic accés raonable a l'obra del poeta quatrecentista: «y la sobrada gloria que le viene / d'habernos allanado aquel camino». Notem el mot: *allanado*; ben al contrari ho veia Joan Pujol al Principat

en l'entorn del comte d'Oliva. Sabem també que Ariosto va gaudir d'«una amplia circulació» a Barcelona (veg. Peña 1997: 196-197), on va aparèixer una de les impressions de la traducció castellana de Jerónimo de Urrea (Claudi Bornat 1564).

10.

Abans d'acabar amb Espinosa, adduiré uns versos que figuren més avall a la *Segunda parte de Orlando*. Al final del cant XXXIV, Bernardo del Carpio acaba d'occur Rotllà. Al cant següent i darrer (ff. 177-180v), tot imitant l'inici del cant final del *Furioso*, la veu poètica compara el poema a un periple marítim; i arriba aleshores a port: «he llegado / al deseado fin de mi sendero, / que dende l'alta gavia he visto, cierto, / la hermosa tierra y sosegado puerto. / Descansaré l'afán de mi camino / en la fértil ribera deseada / del sacro Turia» (f. 177). A continuació, com en Ariosto, li vénen a l'encontre, agraïts i joiosos, diversos personatges: membres de la casa comtal d'Oliva, començant pel «señor ilustre de quien canto», Pere Gilabert de Centelles,³⁷ i amics propers a l'autor: Lluís Marrades,³⁸ Manuel Díez Ferrando, Lluís Santàngel, Romaní –sens dubte Gaspar, com he dit– i, més avall, Joan Peres. Amics plumífers com el mateix Espinosa. I aleshores, a l'octava 12 d'aquell cant final, Espinosa aboca aquesta reflexió:

A otros muchos veo que Natura,
por nuestro bien común, al mundo ha dado;
la barbárica lengua, fiera y dura,³⁹
de nuestro dulce sitio han desterrado;
las siete han restaurado a fuerza pura,
y a entrambas Españas ilustrado.

El valencià, «barbárica lengua»!⁴⁰ La llengua valenciana programàticament desterrada dels cercles literaris cortesans i italianitzants, amb les set arts liberals reintroduïdes, és a dir, del «dulce sitio»! No conec cap formulació tan primerenca de rebuig ni cap proposta de substitució de la llengua autòctona com a llengua literària tan desacomplexada, tan contundent, en boca d'un valencià.⁴¹ No sé que modernament ningú hagi fet observar una proposició tan bel·ligerant contra la continuïtat del català com a llengua literària.⁴²

Diversos estudis han remarcat com la irrupció de noblesa castellana va ser molt important al segle xv valencià, més que enlloc de la Corona d'Aragó. La consolidació de la castellanització literària de la noblesa valenciana després de les Germanies és prou coneguda. La del casal dels comtes d'Oliva mateix venia de lluny.⁴³ A partir de mitjan segle xvi, en paral·lel a la imitació de la cort ferraresa, la proposta castellanitzadora és radical.

El darrer dels versos acabats de transcriure em porta a recuperar ara aquella al·lusió que més amunt hem retingut sobre la confluència de les llegendes de Bernardo del Carpio i dels Nous Barons a la *Segunda parte de Orlando*. Què són sinó la cristallització èpica de l'acoblament d'«entrambas Españas», la Citerior i la Ulterior?

11.

Per les afirmacions d'Espinosa, aquesta era una operació més o menys orquestrada. Amb quin abast? Només a la cort dels Centelles? L'exercici literari dels poetes enumerats en el parnàs d'Espinosa mostra que predicaven amb l'exemple. Algun d'ells utilitzarà aviat expressions despectives similars per referir-se a la llengua literària autòctona: per exemple, Lluís Santàngel en els coneguts versos inclosos a les traduccions de Marc impreses al 1560, 1562 i 1579: «La empresa [*de Montemayor*] fue d'ingenio al mundo raro / qual le pedía la aspereça fiera / de la escabrosa lengua limosina.» (Escartí 1997: 337).

Compartien Gil Polo i Timoneda aquest programa? Com és ben sabut, també en la *Diana enamorada* de Gaspar Gil Polo (València 1564), a la fi del llibre tercer, apareix un cant panegíric d'escriptors i gent il·lustre en boca del riu de la ciutat de València –ara sí–, el famós «Canto de Turia», desplegat en 44 octaves, estudiat amb fervor per Francesc Cerdà i Rico al segle XVIII, amb la col·laboració dels germans Maians. No pretenc pas entrar a identificar cadascun dels autors lloats per Polo: ho han fet Cerdà, i darrere seu, Martí Grajales (1928) i els editors moderns, Ferreres (ed. 1962: 144-172) i López Estrada (ed. 1987: 212-227), tot i que hi ha encara una colla d'individus no identificats mentre que altres ho han estat defectuosament. Tampoc no és aquest el lloc per debatre el deute que pugui tenir el «Canto de Turia» respecte del cant XV de la *Segunda parte de Orlando*, que Ferreres opina que s'ha d'estudiar (Ferreres ed. 1962: xxx i 169 n.); dubto molt, però, que la comparació sigui gaire profitosa en aquest sentit.

Només vull cridar l'atenció sobre un aspecte molt concret: fora de la nissaga Marc,⁴⁴ de Jaume Roig, de Jordi de Sant Jordi (*Jorge del Rey*),⁴⁵ d'una colla de poetes del tombant de segle XV (Fenollar, Gassull i Vinyoles) i d'un parell de poetes de molt al començament del XVI (Lluís Crespí de Valldaura i Vicent Ferrandis),⁴⁶ tots els altres poetes recordats per Gil Polo –i són 48!– són més o menys contemporanis seus. No és ara el moment d'entrar en cabòries sobre els escriptors medievals seleccionats i els absents. Però convé que apunti una precisió sobre l'afer. Els cinc poetes de final del XV i principi del XVI recollits per Polo (Fenollar, Gassull, Vinyoles, Crespí i Ferrandis) els devia conèixer per conductes molt esbiaixats. Verbigràcia: pel fet de ser presents en alguna de les edicions del *Cancionero general*: excepte Ferrandis, autor de poemes catalans en l'edició de 1514, els altres quatre van incloure poesies castellanes en l'edició de 1511. (Només de Gassull esmenta Polo l'ús de la «rima valentina».) Hem de tenir en compte també la tasca de divulgació que Al mudèver, consigna també per Polo, acabava de dur a terme (1561) amb pròlegs abrandats i edicions impreses d'obres de Roig, Gassull, Fenollar, etc. I, encara, que feia poc que Beuter havia difós la reivindicació d'un Jordi de Sant Jordi font de Petrarca. A més, la ressonància de Marc assolida aleshores el punt més àlgid. Amb tot això vull dir que el catàleg de Gil Polo és falsament vertical, essent pràcticament tan horitzontal com els d'Espinosa i Timoneda: els «medievals» o «antics» que retreu al «Canto de Turia» gaudeixen d'una presència

quan polemitzava amb la campanya d'hispanització (i petrarquització) de l'obra de Marc i considerava que l'alienació de Marc a una altra llengua diferent de la catalana original implicava abandonar la «terra plana» i fer anar els versos marquiàns per «barrancs, muntanyes i terrats»; és a dir, comportava trencar la simbiosi *expressió poètica/llengua* i, per tant, convertir-lo en intel·ligible (veg. Valsalobre 1995: esp. 106-113).

(42) Ben segur que tothom recordarà en aquest punt el dicteri de Narcís Vinyoles, inserit a la traducció castellana (1510) del *Supplementum chronicorum mundi* de Filippo Foresti, contra les moltes llengües «bárbaras y salvages de aquesta nuestra España», enfront de l'«elegantíssima» llengua castellana. Notem la coincidència «bárbaras» i «barbàrica». Tanmateix, sembla fora de dubte que Vinyoles –raons d'oportunitat a part– no pensava, al 1510, en el català (o el valencià) com una d'aquelles llengües bàrbares, quan gaudia d'un reconeixement oficial i literari ple, sense interferències rellevants (veg. Riquer 1964 [1985, IV: 193] i Rafanell 1999: 74-75).

(43) Sobre l'etapa inicial de la cort dels Centelles des de 1480, amb Serafi al capdavant, i la seva aposta per la literatura en llengua castellana, així com els intel·lectuals i poetes vinculats a aquesta cort, veg. Cahner (1980: 238-245).

(44) De fet, Arnau, Pere i Jaume només apareixen pel fet de ser «atrets» per Ausiàs, per ser del seu mateix llinatge; perquè, ¿què devia saber Gil Polo de la poesia de Pere Marc, po-

sem per cas? En devia tenir escassa notícia: alguna devia procedir de les biografies de Marc que circulaven aleshores, manuscrites (la de Jeroni Figueres: València 1546) o impreses (Valladolid 1555; Saragossa 1562). Sigui com sigui, Polo havia remenat algun cançoner de poesia dels segles anteriors perquè així ho confessa a l'epístola als lectors de la seva *Diana enamorada*, quan justifica l'ús de les que ell anomenava «rimas provenzales» (López Estrada ed. 1987: 82-83). Fos com fos, els quatre Marc viatjaven rutinàriament plegats perquè en els primers catàlegs impresos d'escriptors catalans fets al Principat apareixen així (Manescal, Bosc, etc.: veg. Valsalobre 2002).

(45) No deixa de ser sorprenent com els editors moderns de Polo no han sabut identificar aquest Jorge del Rey: Ferreres (ed. 1962: xxxi) diu que al «Canto de Turia» ha trobat a faltar Jordi de Sant Jordi; López Estrada (ed. 1987: 216 n. 59), en la nota corresponent a l'esment del poeta quatrecentista, confessa: «no tengo noticia de este poeta».

(46) Res no sé ara mateix del Francí Oliver que Cerdà situa a final del xv i a qui atribueix dues falsíssimes dècimes catalanes.

(47) Ferreres (ed. 1962: 169) i López Estrada (ed. 1987: 225-226).

(48) Reprodueixen l'afirmació de Cerdà, Ferreres (ed. 1962: xxviii i 169 n.) i Fuster (1989: 126).

(49) Avui és accessible en l'edició moderna de la *Rosa de romances* (Rodríguez-Moñino & Devoto ed. 1963). Les variants entre un text i l'altre són

manifesta a mitjan segle xvi a València, són *passats* molt *presentes*. Més encara, alguns d'ells oferien una gran projecció valencianista en el context hispànic i fins internacional del moment: Marc i «mossèn Jordi».

Em fa tot l'efecte que Gil Polo se situa a remolc de la proposta d'Espinosa, i que poc o molt la comparteix. Notem un detall: el «célebre Espinosa» mateix surt al «Canto de Turia» en termes fortament encomiàstics, i ho fa en aquests versos que al·ludeixen a la traducció del *Compendio* de Collenuccio i a la *Segunda parte de Orlando*, definida sobretot com un poema genealògic i panegíric:⁴⁷

En lengua patria hará clara la historia
de Nápoles el célebre Espinosa,
después de eternizada la memoria
de los Centellas, casa generosa,
con tan excelso estilo que la gloria
que le dará la fama poderosa,
hará que este poeta sin segundo
se ha de nombrar allá en el nuevo mundo.

És justament en aquesta octava que Polo denomina el castellà «lengua patria»: tot un símptoma de la complicitat!

12.

Entre la *Segunda parte de Orlando* i la *Diana enamorada*, hi digué la seva, sembla, Joan Timoneda mitjançant el «Romance metafórico». I dic 'sembla', perquè l'afer és un pèl confús. M'explico: quan Francesc Cerdà es referia a aquest romanç (Cerdà 1778: 369-372, on en transcriu el text; i pàssim) deia que va ser publicat a la primera part del *Sarao de amor* (València 1561).⁴⁸ També J. P. Fuster (1827, I: 155) quan remet a aquest text de Timoneda diu que era publicat al *Sarao*. Si Cerdà no s'equivocava, degué consultar un exemplar més o menys complet d'aquella impressió; avui això no és possible: només ens en queden restes relligades amb bon tros de la segona part, publicada també a València el mateix any, però no s'ha conservat la part que contenia aquest romanç (Clavería ed. 1993). El que és rigorosament cert és que va ser (re?)imprès anys després a la seva *Rosa de amores* (València 1573, ff. ii-iii).⁴⁹

Sigui com sigui, en aquest romanç Timoneda fa al·lusió a poetes valencians. Una comitiva de poetes amorosos dels segles xv i xvi en llengua castellana (amb Boscà inclòs) «de Amor heridos» –precedits per uns pocs noms d'herois homèrics i poetes clàssics– acompanyen Cupido en el viatge que fa aquest en direcció al Regne de València «porque allí reside Amor, / allí vive más tirano; / allí Venus tiene cortes / en invierno y en verano». En arribar a destí, els surten a l'encontre versaires amorosos valencians, tots ells contemporanis de Timoneda:

Don Gaspar de Romaní,
don Manuel Ferrando, humano,

don Alonso Rebolledo,
 mancebo en saber muy cano,
 ese don Luis Milán,
 a la música cercano,
 Marco Antonio y Pellicer,
 Samper, discreto y anciano,
 Gil Polo, Espinosa, Pérez,
 con Arcayna, ciudadano,
 Almodévar, Timoneda,
 de poesía comarcano.
 Y, en ver a Cupido aquellos
 que lo tuvieron por vano,
 sirviéronle de bonete
 y de verso castellano.
 Y cantando esta canción,
 al camino dieron mano.

La nòmina de Timoneda és també esquifida però variada: a diferència d'Espino-
 sa, no el constrenyia la servitud als Centelles. Ara bé: allò que els aplega, el que
 justifica la seva presència en el romanç és l'acceptació dels models poètics caste-
 llans, en llengua castellana.

13.

En els altres territoris de parla catalana, els catàlegs rimats valencians no van tenir
 equivalent. Una pregunta s'imposa: a quin propòsit pot obeir tal profusió de repertoris
 de plumífers valencians en només nou anys? Em fa la impressió que posen de manifest
 un esforç per legitimar una tradició literària culta nova, en una llengua nova, després
 d'haver-se implantat la solució de continuïtat del «llemosí». Paral·lelament, amb
 bel·ligerància més moderada, hi havia també el propòsit de definir una tradició pròpia,
 exclusivament valenciana, no tan sols oposada a la catalana –tant la coetània com la
 comuna «llemosina» anterior–, sinó també a la castellana coetània mitjançant la
 puntualització d'una especificació local. L'enumeració del parnàs comarcal era un dels
 estratagemes per consolidar-la.

Beuter havia fet camí per una altra banda: essent Marc excessivament compartit
 (recordem la queixa d'Almudèver al 1561!), amb catalans i en general amb tota la
 cultura de la monarquia hispànica, com un estendard comú hispànic enfront d'Itàlia, al
 pròleg (1546) de la traducció castellana de la *Primera part de la història de València*
 va optar per la impostura (si va ser una invenció seva o li va venir donada tant li fa ara
 mateix) del cas Jordi de Sant Jordi: mossèn Jordi, anterior a Petrarca, era estrictament
 valencià, però sobretot era «desconegut» i, doncs, no compartible. Després d'aquesta
 operació d'establiment dels orígens, tan brillants, venia la de la proposta i consolidació,
 a través dels *hit-parades*, per exemple, d'una tradició igualment pròpia, però nova, en
 una llengua diferent, encara que calgués remarcar-ne les connotacions localistes: el
 valencianisme.⁵⁰

anecdòtiques, fora del nom de Manuel Ferrando, així en la transcripció de Cerdà, que va ser transcrit «Fernando», per error, pels editors del segle xx (l'he corregit en la meua transcripció, que prové d'aquesta darrera).

(50) Una nota de valencianisme, en la incorporació a la literatura castellana, seria també el suport en la difusió fora de València de la poesia de Marc, a través d'edicions-traduccions com la de Romaní, d'oferir els originals per a la impressió de Valladolid (1555) o d'imprimir la traducció castellana de Montemayor, amic de diversos dels poetes que han aparegut en aquestes pàgines. Al capdavant ho podien veure com la gran aportació valenciana al fons comú hispànic de la literatura antiga.

És cert que al «Canto de Turia» hi ha una certa presència de la tradició valenciana antiga, tot i que crec que té molta menys significació del que pot semblar a primer cop d'ull. Al «Romance metafórico», no: l'escriptor, editor i llibreter Timoneda remarca una especificitat valenciana, certament, però dins d'una tradició compartida i donada ja per bona: descriu l'encontre entre les dues comunitats lingüístiques (les «entrambas Españas» d'Espinosa?) en l'exercici literari. En aquell punt, s'enceta un nou camí conjunt, com diu amb tota claredat l'últim vers del «Romance metafórico».

En definitiva: a València s'establirà la primera plataforma de l'èpica imperial⁵¹ i l'Espanya llegendària. Això sí: la costura de les dues Espanyes –Capmany *avant la lettre*– passava pel repudi de la «barbárica lengua», si més no en la literatura.

Girona, març de 2002

PEP VALSALOBRE
Universitat de Girona

(51) València va ser terreny propici per al gènere epicocavalleresc (miticolllegendari o miticohistòric, tant se val) i pastoral –advertim la nota idealitzant i escapista, enfront de la picaresca i altres gèneres de naixença i difusió més *mesetaria*–: a més dels productes autòctons dels Espinosa (1555), Garrido (1555), Gil Polo (1564), Sentpere (*Carolea*, 1560), Sanç (*Maltea*, 1582) i fins al *Monserate* de Virués (1587) –que podríem considerar la darrera mostra d'una dilatada i entusiasta rauxa èpica i pastoral abans de l'època que dominaran els Nocturns–, hi apareix la traducció castellana de Boiardo –però, paradoxalment, cap de l'Ariosto, feta per Urrea– i hi publiquen l'extremeny Zapata (*Carlofamoso*), el portuguès Montemayor (*Diana*) o el metge de Salamanca Alonso Pérez (*Segunda parte de la Diana de Montemayor*, 1563). I segur que me'n deixo, tot i cenyir-me només a obres de tema profà de fins als anys 80. La qual cosa no és aliena, és clar, a la puixança de l'activitat editorial valenciana a l'època.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCINA, J. F. (1995) *Repertorio de la poesía latina del Renacimiento en España*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca.
- BATAILLON, M. (1937) *Érasme et l'Espagne. Recherches sur l'histoire spirituelle de XVIe. siècle*, París. [Trad. esp.: *Erasmus y España*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1966.]
- BATLLORI, M. (ed. 1998) *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*, Barcelona, Quaderns Crema.
- BERTINI, G. M. (1934) «L'Orlando furioso nella sua prima traduzione ed imitazione spagnuola», *Aevum*, 8:2/3, pp. 357-402.
- CAHNER, M. (ed. 1977) *Epistolari del Renaixement*, I, València, Albatros.
- (1980) «Llengua i societat en el pas del segle xv al xvi. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans», dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Andorra 1979), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 19), pp. 183-255.
- CAHNER, M. (ed. 1987) Joan Baptista ANYES, *Obra catalana*, ed. de ..., Barcelona, Curial (Autors Catalans Antics, 4).
- CARRASCO, R. (1986) *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia de los sodomitas (1565-1785)*, Barcelona, Laertes.

- CERDÀ I RICO, F. (1778) *Notas al Canto de Turia o Noticias historicas de algunos poetas y escritores del Reino de Valencia*, Madrid, Antonio de Sancha. [Ed. facsímil: València, Librerías París-Valencia, 1979.]
- CHEVALIER, M. (1958) «Recherches sur le poème espagnol du XVIe siècle. La Deuxième partie du Roland», *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, XXXVI/8-9, pp. 417-431.
- (1966) *L'Arioste en Espagne (1530-1650). Recherches sur l'influence du «Roland furieux»*, Bordeus, Institut d'Études Ibériques et Ibéro-américains de l'Université de Bordeaux.
- CLAVERÍA, C. (ed. 1993) *Cancionero llamado Sarao de amor compuesto por Juan Timoneda*, ed. de ..., Barcelona, Delstre's.
- COLL ALENTORN, M. (1947-1948): «La llegenda d'Otger Cataló i el Nou Barons», *Estudis Romànics*, I, pp. 1-17.
- DURAN I GRAU, E. (1991) *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*. Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1991-1992, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- DURAN, E. (2000) «Literatura i mecenatge», dins *Actes del I, II i III col·loquis sobre art i cultura a l'època del Renaixement a la Corona d'Aragó*, Tortosa, Ajuntament de Tortosa / Arxiu Històric de les Terres de l'Ebre, pp. 135-145.
- (2001) «Introducció», dins DURAN I MATEU, M. (ed. 2001), pp. 9-46.
- DURAN I MATEU, M. (ed. 2001), Joan Baptista ANYÉS, *Obra profana*. Apologies, València 1545, Edició del text llatí i traducció catalana de ..., Barcelona, Universidad Nacional de Educación a Distancia / Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- ESCARTÍ, V. J. (1997) *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March*, València, Bancaixa / Universitat de València.
- FERRERES, R. (ed. 1955) Juan FERNÁNDEZ DE HEREDIA, *Obras*, ed. de ..., Madrid, Espasa Calpe (Clásicos Castellanos, 139).
- (ed. 1962): Gaspar GIL POLO, *Diana enamorada*, ed. de ..., Madrid, Espasa Calpe (Clásicos Castellanos, 135).
- FIRPO, M. (1993) «Alcune considerazioni sull'esperienza religiosa di Sigismondo Arquer», *Rivista Storica Italiana*, CV, pp. 411-475.
- FUSTER, J. P. (1827) *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días*, vol. I, València, Imprenta y Librería de Idefonso Mompié.
- FUSTER, J. (1989) *Llibres i problemes del Renaixement*, [Barcelona/València], Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 18).
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1980) *Herejía y sociedad en el siglo XVI. La Inquisición en Valencia 1530-1609*, Barcelona, Península.
- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (1980) *Bandoleros, corsaris i moriscos*, València, Eliseu Climent («la unitat», 51).

- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (1986) «El erasmismo en la Corona de Aragón en el siglo XVI», dins J[osef] IJsewijn i A. Losada (ed.), *Erasmus in Hispania. Vives in Belgio*, Acta Colloquii Brugensis 23-26.IX.1985 (Colloquia Europalia, I), Lovaina, Maison Peeters, pp. 215-290.
- GENESTE, P. (1975) *Essai sur la vie et l'œuvre de Jeronimo de Urrea*, vol. I, Lille, Université de Lille III.
- HORRENT, J. (1951) *La Chanson de Roland dans les littératures française et espagnole au moyen âge*, París, Société d'Édition «Les Belles Lettres».
- LÓPEZ ESTRADA, F. (ed. 1987) Gaspar GIL POLO, *Diana enamorada*, ed. de ..., Madrid, Castalia (Clásicos Castalia, 162).
- MARINO, N.F. (1992) «The Literary Court in Valencia», *Hispanofila*, 104, pp. 1-15.
- MARTÍ GRAJALES, F. (1927 [1928]) *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*, Madrid, Tip. de la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos».
- MARTÍ MESTRE, J. (ed. 1994) *El Llibre de Antiquitats de la Seu de València*, 2 vols., ed. de ..., València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 30).
- MONTER, W. (1990) *Frontiers of Heresy. The Spanish Inquisition from de Basque Lands to Sicily*, Cambridge, Cambridge University Press. [Trad. esp.: *La otra Inquisición. La Inquisición española en la Corona de Aragón, Navarra, el País Vasco y Sicilia*, Barcelona, Crítica, 1992.]
- PAGÈS, A. (1912) *Auzias March et ses prédécesseurs. Essai sur la poésie amoureuse et philosophique en Catalogne aux xive et xve siècles*, París, Librairie Honoré Champion, Éditeur (Bibliothèque de l'École des Hautes Études).
- PEÑA DÍAZ, M. (1997) *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez (Biblioteca del Libro, 67).
- PIERCE, F. (1968) *La poesía épica del Siglo de Oro*, Madrid, Gredos (Biblioteca Románica Hispánica. II. Estudios y ensayos, 51).
- RAFANELL, A. (1999) *La llengua silenciada. Una història del català, del Cinccents al Vuitcents*, Barcelona, Empúries.
- REYES CANO, J. M. (1990) «Introducción», dins Pietro BEMBO, *Gli Asolani / Los Asolanos*, Barcelona, Bosch, pp. 13-40.
- RIQUER, M. de (1964) *Història de la literatura catalana*, Esplugues de Llobregat, Ariel. [4a ed.: Barcelona, Ariel, 1985.]
- (2000) *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, Quaderns Crema.
- RODRÍGUEZ, J. (1747) *Biblioteca Valentina*, València, Joseph Thomàs Lucas.
- RODRÍGUEZ-MOÑINO, A. i DEVOTO, D. (ed. 1963) Juan TIMONEDA, *Rosas de romances (Valencia, 1573)*, ed. de ..., Oxford, The Dolphin Book (Floresta. Joyas Poéticas Españolas, VIII).

- ROSSICH, A. (1986) «La introducció de la mètrica italiana en la poesia catalana», *Els Marges*, 35, pp. 3-20.
- SANCHIS MORENO, F.J. & SARTI MARTÍNEZ, M.J. (1990) «Documentación relativa al pleito de reducción de la baronía de Nules al patrimonio real (1581-1587), existente en la serie Real del A.R.V.», dins *I Congrés d'Història i Filologia de la Plana. Nules, febrer 1988*, Nules, Ajuntament de Nules, pp. 249-257.
- SIMÓN DÍAZ, J. (1971) *Bibliografía de la literatura hispánica*, vol. IX, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Instituto Miguel de Cervantes de Filología Hispánica.
- VALSALOBRE, P. (1994 [1995]) «Joan Pujol: una lectura contrareformista d'Ausiàs Marc», *Estudi General*, 14, pp. 105-135.
- (2002) «Llocs, formes i textos de la protohistòria literària catalana. Segles xv-xvii: del marquès de Santillana a Nicolás Antonio (1676)», *Estudi General*, 22, pp. 309-352.
- VICIANA, M. de (1564) *Libro segundo de la Chronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y su reyno*, València, Joan Navarro. [Reed.: *Segunda parte de la Crónica de Valencia*, València, Sociedad Valenciana de Bibliófilos, 1881.]
- XIMENO, V. (1747), *Escritores del Reyno de Valencia*, vol. I, València, Joseph Estevan Dolz.

